

הרב יעקב אריאל
רב דכפר מיימון וראש ישיבת ימית

בניין ישוב בא"י ע"י גוי בשבת

בכפר דרום לא היו בשנה הראשונה (תשל"א) מבני קבע אלא אהלים בלבד. כעבור שנה עמד לבקר בארץ סגן שר החוץ של ארה"ב מר רוג'רס. בין היתר עמד לבקר גם ברצועת עזה. הגורמים המדיניים רצו להעמידו בפני עובדות מוגמרות ולהציג בפניו את ההאזנות כישוב קבע. לשם כך הוחלט לבנות באופן דחוף מבנים קבועים בישוב.

השאלה היא האם מותר היה להרושות לבנות את המבנים ע"י פועלים גויים גם בשבת?

*

במסכת גיטין ח' ב' הקונה שדה בסוריא כקונה בפרורי ירושלים. למאי הלכתא? אמר רב ששת לומר שכותבין עליו אונו ואפילו בשבת... ה"ג אומר לעובד כוכבים ועושה. ואע"פ דאמירה לעכו"ם שבות; משום ישוב ארץ ישראל לא גזרו רבנן.

ולכאורה גם כנ"ד מותר לומר לגוי לבנות בית בא"י בשבת משום ישוב א"י. אולם לאחר העיון יש לדחות ראיה זו מכמה סיבות:

א. רש"י מפרש על אתר: משום ישוב א"י, לגרש גויים ולישב ישראל בה. משמע שרק גירוש הגויים הוא המתיר חילול שבת ע"י גוי, כגון קניית קרקע בשבת מגוי, שבה הקונה מסלק את הגוי מאותה קרקע. אך בניית בית ע"י גוי בשבת, שבה אננם מתקיימת מצות ישוב א"י אולם אין בה גירוש גויים מהמקום, לא מצינו. מיהו טעמא בעי, מדוע מצות ישוב א"י לכשעצמה אינה מתירה אמירה לגוי אלא גירוש הגויים ממש?

ויתכן לומר בדעת רש"י שהוא הולך לשיטתו בפירושו לתורה על הפסוק "וירשתם אותה וישבתם בה" (במדבר ל"ג ג') ו"ל: 'והורשתם אותה' מיושביה ואז — וישבתם בה, תוכלו להתקיים בה, ואם לאו לא תוכלו להתקיים בה.

משמע שלדעת רש"י אין הישיבה בארץ מצוה מפורשת מהתורה אלא הבטחה בלבד, וזאת בניגוד לדעת הרמב"ן שם שפירש: על דעתי זו מצות עשה היא, יצוה אותם שישבו בארץ וירשו אותה כי הוא נתנה להם ולא ימאסו בנחלת ה'... אבל רש"י פירש והורשתם את הארץ וכו'.

משמע שרש"י חולק על הרמב"ן וסובר שמצות ישוב א"י אין לה מקור מפורש בתורה, וכדעת הרמב"ם, שלא מגאה בסהמ"צ, ולא בא הפסוק לדעת רש"י אלא לצוות על תורשת הגויים מא"י, כדי שנוכל להתקיים בה. וא"כ לשיטת רש"י המצוה אינה בישיבה בא"י אלא בגירוש הגויים ממנה ולכן פירש גם בגיטין שקנין הקרקע בא"י חשוב בעיקר בגלל גירוש הגויים ממנה.

ולפיכך במקום שאין גירוש גויים, כגון כנ"ד שיהודים יושבים כבר באותו מקום ואין בו גויים כרגע, אלא שרוצים לחזק את ישיבתם במקום ע"י בנייתו

בבנינו קבע, אין בכך כדי להתיר אמירה לגוי בשבת¹.

ב. הגירסה ברש"י שלפנינו היא: לגרש עכו"ם ולישב ישראל בה. ואעפ" שאין הכרח לדייק מלשוננו זו שהכוונה היא לעובדי ע"ז דווקא, כי כידוע הצנוורה "תיקנה" כל מקום בתלמוד שבו מוזכר גוי ושינתה אותו ל"עכו"ם", אולם בג"ד נראה שיש מקום לומר שהכוונה היא לעכו"ם דווקא ולא לגוי סתם. שהרי איסור התורה להשאיר גויים בא"י הוא הנאמר במקום אחר "לא ישובו בארצך פן יחטיו אותך לי כי תעבד את אלהיהם כי יהיה לך למוקש" (שמות כ"ג ל"ג). איסור זה מתייחס אפוא במפורש לעובדי ע"ז דווקא ולא לסתם גוי. וכן היא שיטת רש"י בגיטין גז ב ד"ה גר תושב היה שלא קיבל עליו שאר מצוות אלא ע"ז. והיא גם שיטת הראב"ד בתל"ז פ"י ה"ו, שמתיר להושיב גוי בא"י גם אם אינו גר תושב ועכצ"ל שההיתר לכך הוא משום שהתורה לא אסרה אלא עובדי ע"ז. (כן פירש מו"ר הגרצ"י קוק זצ"ל בהערותיו למשפט כהן סי' סג והוכיח כן גם מרש"י בסנהדרין צ"ו ובכריתות ט ובערכין כט ומגמ' גיטין מה א "יכול בגוי שלא קיבל עליו שלא לעבוד ע"ז." מיהו מו"ר הגר"ש ישראלי יב"א חולק על כל ראיותיו, עיין עמוד הימיני עמ' קכ"א).

(1) אין בדברי רש"י אלא להתיל דין מצוה גם על ההורשה, דהיינו הרחקת העכו"ם מהארץ, אעפ"י שזו אינה אלא אמצעי לשיבת הארץ ע"י ישראל, שהרי לא מסתבר שעיקר המצוה תהיה רק הרחקת העכו"ם ואילו ישראל עצמם רשאים להשאיר הארץ שממה ולמצא להם ארץ אחרת, וכפי שהרחיב הרמב"ן הדיבור בזה. והרי הכתוב אומר "לא אגרשנו מפניך בשנה אחת פן תהיה הארץ שממה — מעט מעט אגרשנו מפניך וכו'". הרי שבמובן שיהיו העכו"ם בארץ מהיותה שממה ורבה חית השדה. ומה שהדגיש רש"י בענין אמירה לעכו"ם שבות "לגרש גויים" היינו לומר שג"ז כולל במצות יישוב א"י, וע"כ גם בזה היתה שבות האמיחה לעכו"ם, ואעפ"י שבות עדיין אין מתקיים ממש יישוב המקום ע"י ישראל, והרי לשון הגמרא הוא "משום יישוב א"י". ברור אפוא שזהו עיקר המצוה, וכש"כ שלושם יישוב המקום ממש והותרה האמירה לעכו"ם.

וביותר נראה, שכל המצוה "והורשתם" שהיא לרש"י הרחקת העכו"ם מהארץ לא היתה אלא לשעתה, לזמן כיבוש הארץ. שהרי בענין מכירת קרקע לעכו"ם לא אתינן עלה אלא מצד "לא תחנם" — לא תתן להם חניה, ולא משתמשים בשום דוכתא מצד "והורשתם". ואיסור דלא תחנם הרי הוא כשמוסרים לו קרקע משלנו, ואילו המדובר בסוגיא דגיטין הוא בקניה מהעכו"ם, וע"ז אין לבא כלל מצד לאו זה. וצריך לומר שהארץ חב"ת המצוה של יישוב א"י, כי כל דבר שמביא להרחבת היישוב והתבססותו כלול במצות יישוב א"י. וכנ"ב מציינו במי ששטף נהר זיתיו ונתנם לתוך שדה חבירו שאינו יכול לומר זיתי אני נוטל — משום יישוב א"י (ב"מ ק"א). וכן מ"ש הכל מעלים לא"י ואפי' עבדים (כתובות ק"ב).

ובענין אמיחה לעכו"ם — שבות, הם אמרו והם אמרו, שלענין מצות יישוב א"י, והיינו כל מה שיש בו משום הרחבת היאחוות היהודים בא"י, לא גזרו בו רבנן. וע"כ אינו שייך כלל לשאלה אם יש איסור לא תחנם באימות שאינן עובדות ע"ז. דודאי כל פעולה שיש בה משום הרחבת וביסוס היישוב היהודי בארץ, הוא בכלל מ"ש כאן שלא גזרו משום אמירה לעכו"ם. — העורך.

וא"כ אפילו אם נאמר שבנ"ד בניית מבני הקבע יש בה גם הרחקת הגויים מהמקום, או: הרחקת סיכוייהם לשוב ולהאחו במקום, ומתקיים בכך התנאי של רש"י שיהיה במעשה זה משום גירוש הגויים עדיין יש לנו מקום לומר שלא נאמרו הדברים אלא בעובדי ע"ז ולא בישמעאלים של ימינו שכידוע אינם עובדי ע"ז. ואין ברצונת עזה נוצרים, הנחשבים לחלק מהפוסקים לעובדי ע"ז.

ג. בשו"ת משפט כהן למרן הרב זצ"ל סי' קטו כתב שאין לך בו אלא חידושו ולא התירו חז"ל אלא שבות כעין זו של כתיבת שטר ורק לצורך כעין זה של קניית קרקע, וגם שם צמצמו את ההיתר, שאסור לתת את המעות לנכרי, אלא רק להראות לו היכן המעות והנכרי נוטלם מעצמו.

ויש להטעים את דבריו עפ"י מש"כ באגלי-טל מלאכת טוחן אות לח או"ק בהסבר דברי הירושלמי מו"ק פ' ב' ה"ד: ריב"ל שאל לר"ל, מהו ליקח בתים מן הגוי בשבת? א"ל תני, בשבת מותר. כיצד עושה? מראה לו כיס של דינרין והגוי חותם ומעלה בערכאות. שכן מצינו שלא נכבשה יריחו אלא בשבת, דכתיב "וסה תעשה ששת ימים וביום השביעי תסובו את העיר שבע פעמים" וכתוב "עד רדתה" אפילו בשבת. ופירש האג"ט את הקשר שבין מלחמת יריחו לבין קניית קרקע מגוי בשבת, שמלחמת מצוה הותרה בשבת, אפילו במלאכה דאורייתא, לשם כיבוש א"י, לכן גם קנין קרקע, שהוא מקצת כיבוש, מתיר מקצת מלאכה, דהיינו שבות.

העולה מדבריו הוא שלא התירו חז"ל שבות אלא לשם דבר הדומה לכיבוש א"י ע"י מלחמה, אך לא הותרה שבות לצורך בנין הארץ.

ובזה מובן מדוע החשיבו חז"ל את מצות ישוב א"י יותר מכל מצוה אחרת, שהתירו למענה שבות בשבת. כי מצוה זו בהיותה כרוכה במלחמה ומלחמה יש בה סיכון אם לא תיעשה בעיתוי המתאים לכן הותרה גם בשבת, וכן קניית קרקע אם לא תיעשה בעיתוי המתאים עלולה להתחממות להתחמץ תיקנו רבנן כעין דאורייתא והתירו שבות בשבת. וא"כ רק כיבוש הארץ, או קנייתתה, דוחה שבת ולא בנין הארץ.²

2. בהנמקת הלכה לא נאמר אלא שמשום יישוב א"י לא גזרו, ומכאן שכל מה שיש בו משום יישוב א"י כלול בהיתר זה של אמירה לעכו"ם. ומה שנאסר עפ"י הירוש' לתת בעצמו המעות לנכרי, הוא משום שלא התירו אלא שבות שאין הישראל עושה כלום, ואילו במתן מעות הרי הישראל עצמו עושה המקח וממכר, וזה לא הותר וההשוואה ליריחו אינה מצד שמלחמה יש בה סיכון וצריכה להיעשות "בעיתוי מתאים", אטו חומות יריחו שנפלו לקול השופר היתה זו מלחמה לפי דרכי הלחימה וכי מעצור היה בידי "עושה המלחמה" שהכיבוש ייעשה אחר השבת, אלא שזה בא להורות הלכה לדורות. ומה שלמדנו מזה הוא לגבי איסוריהם ותקנותיהם שאיסור האמירה לא נאסר כל שיש בו משום יישוב א"י.

והרי התוס' ואידך ראשונים דנים אם גם לשאר מצוות הותרה שבות דאמירה לעכו"ם, ואי איתא שגם בענין יישוב א"י זה מוגבל רק לענין מעשה כיבוש ודומה לו — קנין הקרקע, מה מקום לספק זה?

אכן יש לפקפק מצד הרמ"א (הובא במשפט כהן שם) שלא התיר אלא מעין שבות

והדברים מתפרשים הן לשיטת רש"י והן לשיטת הרמב"ן. לשיטת רש"י, שגירוש הגויים מא"י הוא עיקר המצוה בכיבוש הארץ, מה שהותר בשבת הוא קנין קרקע לשם גירוש הגויים מאותו מקום. ולשיטת הרמב"ן, שישב הארץ ע"י ישראל הוא עיקר המצוה, ג"כ י"ל שמאחר שמלחמה לכיבוש א"י היא מלחמת מצוה שהותרה בשבת א"כ רק דבר הדומה למלחמה דהיינו סילוק הגויים ורכישת המקום ע"י ישראל הותר בשבת, אך לא בנייתו.

והנה יש מקום לכאורה להתיר את הבניה ע"י פועלים ערביים בקבלנות. והיא שיטת ר"ת במס' ע"ז כ"א ב שהתיר לבנות בית בשבת בקבלנות, דאדעתא דנפשיה עביד בשבת ולא למען ישראל. ואף כי בשו"ע או"ח סי' רמ"ד ס"א נפסק להלכה כשיטת ר"י החולק עליו ואוסר, משום שבבנין אין דרך למסור בקבלנות, אלא בשכירות, והרואה יאמר ששכירי ישראל הם, מ"מ בשעת דחק גדולה יש מקום לסמוך על שיטת ר"ת ולהתיר את הבניה ע"י קבלן גוי ופועלים גויים, אם הדבר ידוע לכל שהעבודה נעשית בקבלנות (עיין משנ"ב סי' רמ"ד ס"ק י"ג). ובמקום כה קטן כמו בג"ד הדבר ידוע לכל, ואפילו לאירחים שיגיעו לשבת, ואין כאן כל חשד.

מיהו לענ"ד יש לפקפק בקבלנות כגון זו, שכל מטרתה היא זירוז הבניה וא"כ הגוי העובד בשבת, אע"פ שעובד בקבלנות, לא עושה זאת אדעתא דנפשיה אלא אדעתא דישאל. וזו לשון ר"ת שם: שרי קבלנות שאין בו שבו"ל ישראל כלל במה שממהר נכרי לעשות קבלנותו. דבריו אפוא ברור מיללו ושההיתר הוא רק כשאין שבח לישראל, במה שהגוי ממהר לעשות קבלנותו, משא"כ בג"ד שאנו מזרזים את הגוי שיבנה מהר ורק משום כך אנו שוכרים אותו כדי שהעבודה תיעשה גם בשבתות.

ועיין גוב"י מה"ק או"ח סי' י"ב שכתב להתיר בניית בית בחו"מ בקבלנות, אם יש חשש שאחרי המועד לא ימצאו פועלים. והיתרו מבוסס על הנוהג בפראג שכל מלזכות הבנין נעשות רק בקבלנות והשעה היא שעת דחק גדולה. עכ"פ רואים מדבריו שגם כשהקבלנות היא לחסוך זמן לישראל היא מותרת, ולא אמרינן שהגוי אדעתא דישאל עביד, כיון שגם אדעתא זידיה עביד, כדי שאח"כ יתפנה למלאכות אחרות. מיהו יתכן שבמקרה זה של הגוב"י, לישראל לא היה נחוץ כל כך הזמן, אלמלא החשש שאחרי המועד הפועלים ילקחו למלאכה אחרת. משא"כ במקום של ישראל חשוב הזמן עצמו אין להתיר בנין בקבלנות. וצ"ע.

ובמג"א סי' רמד ס"ק ח' כתב: פה בעירנו נוהגין היתר לשכור עכו"ם בקבלנות ליקח הובל והעכו"ם עושים המלאכה בשבת. עיי"ש. וכאן התמיהה גדולה יותר, שהרי את הובל רוצים לסלק בשבת, וא"כ מה מועילה הקבלנות,

דשבות, דא"כ בניה שהיא מלאכה דאורייתא לא הותרה. אלא שגם דברי הרמ"א צ"ע מהתוס' הנ"ל ואידך ראשונים שדנו על מלאכת כישול וכיו"ב שהם מלאכה דאורייתא. — העורך

הרי הגוי עושה אדעתא דישראל, המעונין שהובל יפונה עוד בשבת, וא"כ הגוי עושה זאת גם אדעתא דישראל ובכל זאת הדבר מותר. ואולי המג"א מדבר באופן של ישראל לא איכפת אם הובל יפונה דווקא בשבת. וצ"ע.
(וכמדומני שבערים הגדולות בארץ מקובל שגויים מפנים את הובל בשבת למרות שהמטרה היא שהובל יפונה בשבת דווקא. ואולי יש להתיר את הדבר משום שאם הובל לא יפונה עלול הדבר לגרום למחלות, בפרט בתנאי החום של ארצנו, וכולם חולים אצל זבל... וא"כ אין צורך בקבלנות אלא באמירה לגוי סג, כשם שהתירו אמירה לגוי אצל ציגה.)³

וכן משמע מהגהת הרמ"א בס"י רע"ו ס"א שעכו"ם שהדליק את הנר בשבת בשביל ישראל אסור ליהנות ממנו, אפילו כשהגוי עושה זאת בקבלנות. אמנם הרמ"א נימק זאת משום שישראל נתנה מהמלאכה עצמה בשבת, ומקור דבריו בהגהות אשרי שבת פ"א סי' לו, אך המחצה"ש כתב: דהא דקבלנות מותרת משום דגוי אדעתא דנפשיה קעביד, דגוי מילי היכי שאין כוונת הגוי כי אם להשלים פעולתו, משא"כ בנר נהי ודהגוי עשאו לקבל שכירותו מ"מ כוונת הגוי שישתמש בו הישראל בשבת. עכ"ד. משמע שלא הנאת הגוף של ישראל בשבת היא הגורם לאיסור, אלא הצורך של ישראל שהמלאכה תיעשה בשבת הוא הגורם לאסור את הדבר גם כשגוי עושה בקבלנות. וכן בהמשך דבריו של המחצה"ש שם: דווקא התם אם ירצה הגוי לא עביד בשבת אלא ביום א' וא"כ אם עושה בשבת או ביום א', משא"כ הכא דישראל מצטרך לו בשבת וצריך הגוי לעשותו בשבת לעשות רצון ישראל אסור. עכ"ד. מבואר אפוא שהאיסור הוא כשהגוי עושה את רצון ישראל בשבת. ולאו דוקא שהישראל נתנה מהמלאכה בשבת.

לסיכום, נראה לענ"ד שאין היתר לבנות את הישוב ע"י קבלן גוי ופועלים גויים בשבת וזכות שמירת השבת אף היא יש בה כדי להבטיח את חיווקן של הישוב היהודי בארץ וכמו שאמרו חז"ל:
"אלמלי שמרו ישראל שתי שבתות כהלכתן היו נגאלין".

(3) נראה לצדד בכה"ג. כשנעשה בקבלנות, ולא מותנה עם הנכרי שיעשה בשבת, גם לדעת הר"י האוסר בקבלנות, הכא שגם אמירה לעכו"ם יש מקום להתיר כנ"ל, ל"ש לאסור משום מראית עין. — העורך.